

ПОЛІТИЧНІ МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті висвітлені базові теоретико-методологічні підходи щодо сутності національної ідентичності в сучасній етнологічній науці. На основі ґрунтовного аналізу змісту національної ідентичності у публікації подана комплексна характеристика її політичних маркерів. Окреслена зміст і сутність національної ідеї, національного інтересу, національної території, національної свідомості.

Ключові слова: національна ідентичність, етнофор, політичні маркери, національна ідея, національний інтерес, національна територія, національна свідомість.

Політичні зміни, які відбуваються останнім часом у світі, змушують по-новому переосмислювати історичне минуле, звернути увагу на культурну спадщину, заглибитись в особливості політико-ідеологічного становлення та розвитку етнічних спільнот. Відзначимо, що політизація етнічності спричинила появу окремишнього національного самоозначення, самоусвідомлення та боротьбу за власну національно-політичну державність. Кожна з етнічних спільнот по-своєму проходила цей непростий шлях становлення, формування та утвердження національної сутності та ідентичності.

На сучасному етапі суспільно-політичного розвитку проблема національної ідентичності привертає до себе велику увагу вітчизняних дослідників [12; 14; 18; 19; 20; 21; 22; 27] та зарубіжних вчених [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 13; 17; 25]. Ними написано чимала кількість спеціалізованих праць, в яких окреслений основний комплекс теоретико-методологічних проблем пов'язаних з національними тотожністю/самототожністю та ідентифікацією/самоідентифікацією, з їх розглядом через призму історичного, етнокультурного, політичного процесів та їх конкретної дії.

На сьогодні з огляду на тектонічні зміни в етнодемографічній структурі населення світу, посилену міграційну кризу та спроби нового переділу світу проблематика національної ідентичності є надзвичайно актуальною. Як стверджує відомий американський етнополітолог Е. Сміт, що «сьогодні національна ідентичність становить головну форму колективної ідентифікації» [25, с.176]. Саме вона дає змогу за сукупністю кількох характерних особливостей співвіднести ту чи іншу окремо взятую особистість, групу, спільноту до тієї чи іншої національної спільноти. На наше переконання, це все у практичній площині сприяє обґрунтуванням нових геополітичних програм, теорій національних інтересів та ідеологем етнокультурного/етносоціального розвитку.

Для окреслення тих чи інших теоретичних конструкцій потрібно чітко розставити акценти, що собою вони являють. Насамперед, національна ідентичність є досить складним та об'ємним поняттям. На наш погляд, це комплекс ідентитетів – відповідних ознак, якими володіють етнофор (як окремо взятий індивід, що є представником етнічної спільноти) та етнічна група (як окрема група людей), що дають змогу довести приналежність або співвіднести їх до певної національної спільноти. Проте потрібно також зауважити, що це набагато ширше поняття, яке включає ототожнення себе з певними нормативно-ціннісними і функціональними маркерами певної нації і здебільшого готовність стати репрезентантом чи репрезентантами останньої.

На сьогодні національна ідентичність у різних контекстах широко використовується не лише в етнології, а й в соціальній психології, соціології, філософії, культурології,

політології. Тому задля продуктивного дослідження зазначеної проблеми є безумовне дотримання міждисциплінарного підходу, а саме взаємне проникнення різних підходів і методів близьких до етнології соціальних наук. Зауважимо, що національна ідентичність як система для певної етнічної спільноти виконує пізнавальну (когнітивну), комунікативну, захисну, емоційну, компенсаторну, ідеологічну, інструментальну, інтегративну, нормативну функції.

Національна ідентичність за Е. Смітом «за самою своєю суттю багатовимірна, її ніколи не можна звести до єдиного елементу»; вона «може поєднуватися з...іншими різновидами ідентичностей», оскільки «нація, по суті, привласнює елементи інших видів колективної ідентичності» [25, с.23]. Вітчизняний дослідник М. Шульга підкреслює, що національна ідентифікація відбувається паралельно з процесами трудової, громадської, політичної діяльності, спілкування, побутової поведінки тощо. Особа постійно співвідносить свою поведінку, дії з нормами, зразками відповідної етнічної спільноти. Ці норми служать певними еталонами, критеріями поведінки, саморефлексії [26]. Вказані твердження доповнює й іншим український вчений В. Євтух. На його переконання ідентифікація допомагає оволодіти різними видами соціальної діяльності, засвоювати і втілювати соціальні норми і моральні цінності [15, с.158]

З огляду на це відзначимо, що національна ідентичність як будь-який соціальний процес проявляється на двох рівнях: індивідуальному (персональному) і суспільному (колективному). Цілком природно ці два рівні співвідносяться з самоідентифікацією та ідентифікацією з певною етнічною спільнотою. Більше того індивідуальна ідентичність є видом групової ідентичності, яка існує в свідомості етнофора, а групова ідентичність є комплексом загальноприйнятих норм та образів, початки яких закладені поведінкою національної еліти.

Водночас на думку М. Шульги, самоідентифікація має зовнішню і внутрішню спрямованість. У першому варіанті мова йде про з'ясування сутності етнофора, його місця в суспільно-громадських стосунках через ставлення до минулого, сучасного і майбутнього. А у другому випадку вона відбиває почуття послідовності, тяглості, належності до єдиної психологічної цілісності. У цьому когнітивному процесі усвідомлюються деякі її власні риси, властивості та якості, які повторюються у носіях тієї чи іншої спільноти [26, с.281].

На думку Е. Сміта, національна ідентичність є результатом взаємодії етнічного і громадянського (політичного) компонентів [25, с.13]. Як соціокультурно- та політичнозорієнтовані процеси на етнофора та спільноту національна ідентичність включає в себе сукупність двох базових комплексів ознак тотожності. Ними у практичній площині виступають культурні та політичні ідентитети, які в свою чергу мають свої відповідні маркери.

Нерозривність культурних та політичних маркерів нації переконливо обґрунтовує американський етносоціолог М. Вебер. Він стверджує, що нація існує тоді, коли є певні об'єктивні ознаки, які відрізняють один народ від іншого (мова, територія, історична доля), а члени спільноти усвідомлюють їх як духовну цінність. Саме так виникає почуття внутрішньої єдності в протиставленні з іншими групами. Індивідуальність нації пов'язана з її культурою в широкому розумінні цього слова. Саме вона синтезує різні характеристики національної ідентичності [22]. У свою чергу Е. Сміт стверджує, що під національною ідентичністю слід розуміти «природну форму сучасної політико-культурної спільноти» [25, с.157].

Так, маркерами культурних ідентитетів виступають культура, мова, історія, спільність походження, релігія. На нашу переконання, зазначені маркери у повсякденному житті є більш практичними. Саме за допомогою культурних маркерів можна ідентифікувати певну етнічну одиницю з більш-менш об'єктивного боку. Зазначені ідентитети відіграють важливу роль у випадках, коли досліджувані особистість чи спільнота заперечують свою національну ідентичність, вважаючи себе кимось іншим.

Однак у даній публікації ми зосереджуємо увагу на політичних маркерах національної ідентичності. Так, базовими маркерами політичних ідентитетів виступають: національна ідея, національний інтерес, національна територія, національна свідомість.

Ми поділяємо думку видатного етнополітолога сучасності П. Ван ден Берга про те, що відчуття етнічної ідентичності у великій мірі залежить від зовнішніх подразників та від ступеня політизації [22, с.37]. Будь-яка етнічна одиниця ідентифікується через усвідомлення себе як певної частки національного організму на рівні індивідуального “Я” та колективного “Ми”. В кризові періоди відчуття “Я – Ми” особливо актуалізується і протиставляється “Вони”, внаслідок чого етнічна спільнота політизується. Результатом цього процесу є розробка національної ідеї, яка об’єднує навколо себе національний організм, незважаючи на політичні симпатії та уподобання, які в перехідний період стають на другий план.

У національній ідеї вирізняються два основні орієнтаційні аспекти. Перший зорієнтований на трактування минулого. Саме тут створюється сконструйований національний міф історичного розвитку спільноти. Другий базується на орієнтаціях щодо майбутнього. У загальному зрізі він має політико-ідеологічний зміст, який обумовлений стремлінням до досягнення ідеальної мети.

Окреме вагоме значення в маркерах національної ідентичності посідає життєвий простір – національна територія. Територія становить з однієї сторони певний географічний простір, а з іншої характерне емоційне і ціннісне відчуття терену заселеного етнофорами. На думку Е. Геллнера, національна територія може бути трактованою як етнічною чи державною. В одному і другому випадку її еквівалентом є поняття «батьківщина», яке становить невід’ємний складник особистісної ідентичності та групової ідеології громадянського і національного суспільства. Її усвідомлення та сприйняття є важливим елементом подальшого існування національного організму, оскільки ідентифікація також носить локально-територіальний характер. Зазвичай вона є значно гіперболізованою від природніх кордонів етнічної спільноти. Для обґрунтування приналежності відповідної території та її населення етнічна спільнота застосовує принципи переважної більшості, культурної спорідненості, історичної місії, політичної міфотворчості. Саме тому територія посідає історичний сенс, як і рівно політичний.

Внаслідок ідеологічного просвітництва та творення національної ідеології є національні інтереси. Національна ідея є спрямовуючою силою національного інтересу, оскільки він є її практичною стороною і проявляється, в переважній більшості, в політичних амбіціях до певних територій, які, на думку етнічної спільноти, приналежні лише їй. Результатом цих дій практичного характеру є зіткнення національних інтересів двох або більше етнічних спільнот, що веде до обопільної політичної конфронтації, несприйняття, протидії, зіткнення.

У цьому аспекті важливе значення відіграють національно-політична воля існування та національна солідарність, бо саме вони в дії показують єдність етнічної спільноти. Нація існує як спільнота, дякуючи ідентичності своїх членів, такому типові їх підстав і переконань, які вирізняють їх з-поміж інших як неповторну, оригінальну людську групу. На думку Е. Геллнера, основним виразником нації і інших національних елементів є сильний сентимент, який виражається у волюнтаристичній, добровільній акцептації власної групової приналежності [8].

Тому базовою особливістю є наявність ідеологічної солідарності у певній волі бути нацією. На переконання Б. Андерсона та Е. Геллнера, такі спільноти об’єднані суб’єктивними зв’язками, а добровільна засада їх приналежності виражається в націоналістичному типі світогляду.

Національна свідомість виступає ментальним стрижнем існування національного організму. Вона відтворює сукупність економічних, соціальних, політичних, моральних, естетичних, релігійних тощо поглядів, уявлень, котрі характеризують рівень розвитку нації [15, с.282]. У ній можна вирізнити два рівні: власне свідомість як узагальнене сприйняття себе і спільноти як єдиної цілісності та самосвідомість як комплексне

визначення національної приналежності конкретного етнофора через емоційні, когнітивні та аксіологічні чинники.

Національна свідомість великою мірою базується на явищі націоналізму [15, с.282] як концептуальній доктрині, яка базується на комплексі уявлень і переконань, що відтворює ототожнення з певною національною спільнотою, що у свою чергу є різновидом політичної ідеології, в якій нація розглядається як найважливіша цінність [15, с.226]. У свою чергу націоналізм Е. Сміт характеризує «головним чином культурну доктрину або, висловившись точніше, політичну ідеологію з культурною доктриною в центрі» [25, с.82].

Як стверджує вітчизняна дослідниця О. Нельга, етнічна самосвідомість вважається у сучасній етнології найвагомішою серед ознак етнічної належності (до яких належать також знання етнічної мови, фольклору, звичаїв, символіки, історії етносу, його літературних, мистецьких пам'яток тощо). Етнічна самосвідомість може давати досить високий рівень (тверда непохитна самоідентифікація людини зі своїм етносом); може бути перехідного типу невпевненість, коливання індивіда у питанні прихильності до свого етносу; звичайно у такому стані опиняються етномаргінали; нарешті вона може стати «нульовою» внаслідок повної асиміляції (за походженням індивід належить до певного етносу, але не вважає себе його представником) [23].

На думку польського соціолога Т. Палечни, до елементів свідомості належать патріотизм, гордість приналежності, позитивне оцінювання власної національної ідентичності, індивідуальні та стереотипні судження про інші національні спільноти, охорона власних культурних традицій, як і релігійних та мовних. Це все належить до незмінного канону кожної нації [8].

Загалом національна ідентифікація в політичній площині майже завжди відбувається через ототожнення себе з певною політичною силою, певним політичним лідером, що є репрезентантами національного організму. Саме це в практичному зрізі остаточно допомагає конструюванню національної ідентичності.

Як кожен соціальний процес національна ідентичність має свою динаміку. Слід відзначити, що вона актуалізується, насамперед, у період суспільно-політичних трансформацій. В етнофора чи етнічної групи в процесі етнізації окреслюються певні політичні симпатії. Вони починають пов'язувати себе з певними політичними силами або лідерами. В результаті цього відбувається політизація етнічної спільноти, якій об'єктивно сприяють засоби національної індивідуальної та групової ідентифікації, а саме національне самовизначення, самоототожнення, самоуявлення та самоусвідомлення. В цьому аспекті культурні ідентитети підсилюються політичними, взаємопереплітаються і зливаються в одне. В результаті цього відбувається солідаризація з політичним лідером, політичною силою та її ідеологією.

Як будь-який суспільно-політичний процес ідентичність в певні періоди характеризується кризовістю. Так, етнофор чи етнічна група в процесі ідентифікації можуть змінювати механізми вибору та засвоєння цінностей, установок, норм, ідеалів, форм поведінки, бо ідентичність видозмінюється в соціополітичному середовищі двома шляхами: добровільним та силовим.

Відтак у поліетнічних державах у перехідні періоди спостерігаються асиміляційні, акультураційні прагнення з боку домінуючої групи, яка прагне довести неісторичність певної підлеглої етнічної групи, її сепаративність або родинність по відношенню до неї. На противагу їй генератором відстоювання національної ідентичності зі сторони даної етнічної спільноти здебільшого виступають національні патріотичні групи (т.зв. політичні антрепренери), які за допомогою насамперед культурних, а згодом і політичних ідентитетів намагаються обґрунтувати недоцільність, суперечність і безперспективність домагань на даний момент домінуючої групи та власну національну ідеологію як програму розвитку і розбудови нації.

Таким чином, національна ідентичність є процесом емоційного та когнітивного

самоототожнення етнофора, етнічної спільноти з іншим етнофором, спільнотою чи образом. Головне у цьому процесі інтеріоризація відповідних етнізаційних основ, соціалізаційних статусів та засвоєння через культурну трансмісію соціальних ролей.

Загалом процес національної ідентичності носить хвилеподібний характер, він залежить від особливостей етнічної спільноти, її психологічного складу, інших соціокультурних та соціополітичних чинників.

Національна ідентичність оперує визначення етнофора в поліетнічному суспільстві, який у різномірному контексті суперечливого та альтернативного розвитку світогляду шукає притаманні йому етнічні мотиви, інтереси, інтенції, бажання, які можуть позитивно задовольнити його потреби в комунікації або адаптації до нових умов.

1. Bokszański Z. Tożsamości zbiorowe / Z. Bokszański. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – 296 s.
2. Brubaker R. Nacjonalizm inaczej: struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie/ R. Brubaker / Przełożył J. Luczyński. – Warszawa, Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998. – 242 s.
3. Edensor T. Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne / T. Edensor. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004. – 267 s.
4. Identity of Ethnic groups and communities. The Results of Slovak Ethnological Research / Edited by G. Kilianová and E. Riečanská. – Bratislava: Institute of Ethnology of Slovak Academy of Sciences, 2000. – 164 p.
5. Fenton S. Etniczność / S. Fenton. – Warszawa: Wydawnictwo Sic! 2007. – 251 s.
6. Hall R. B. National collective identity: Social constructs and international systems / R.B. Hall. – N-Y.: Columbia University Press, 1999. – 397 p.
7. Niethammer L. Kollektive Identität. Heimliche Quellen einer unheimlichen Konjunktur / L. Niethammer. – Reinbek bei Hamburg, 2000. – S. 224–313.
8. Paleczny T. Socjologia stosunków międzynarodowych. Zarys problematyki / T. Paleczny // Режим доступу : <http://www.ism.wsmip.uj.edu.pl/documents/3337228/da178161-4def-4929-b586-e89547166fa8>
9. Smith A. D. Etniczne źródła narodów / A. Smith / Przekład M. Głowacka-Grajper. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009. – 385 s.
10. Smith A.D. Nacjonalizm / A. Smith / Przełożyła E. Chomiczka. – Warszawa: Wydawnictwo Sic! – 212 s.
11. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – К. : Критика, 2001. – 272 с.
12. Воропай Т.С. Ідентичність соціального суб'єкта в дискурсі постмодернізму: Автореф. дис...д-ра філос. наук: 09.00.03 / Т. Воропай. – Харків, 2000. – 36 с.
13. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Національна ідентичність: Хрестоматія / Т. Воропай (упоряд.). – Харків : Крок, 2002. – 316 с.
14. Гнатенко П. Ідентичність: філософський і психологічний аналіз / В. Павленко, П. Гнатенко. – К., 1999. – 465 с.
15. Євтух В.Б. Етнічність: енциклопедичний довідник / В.Б. Євтух; Нац. Пед. ун-т імені М.П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. – К. : Фенікс, 2012. – 396 с.
16. Зерній Ю. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності / Ю. Зерній // Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/pome/2008_5/PDF/Zerniy.pdf
17. Калхун К. Национализм / Пер. с англ. / Крэйг Калухун. – М. Издательский дом “Территория будущего”, 2006. – 288 с.
18. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія / М.А. Козловець. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
19. Лисий І. Концепт національної ідентичності в дослідженнях культури / І. Лисий // Режим доступу : http://journal.mandrivets.com/images/file/Lysy12_4.pdf
20. Мовчан П. Зміст поняття "національна ідентичність": теоретико- методологічний аспект / П. Мовчан // Режим доступу : http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2015/21.pdf
21. Монолатій І. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. / І. Монолатій – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. – 736 с.
22. Нагорна Л. Національна ідентичність на Україні / Л. Нагорна. – К. : ІПІЕНД, 2002. –
23. Нельга О. Самосвідомість етнічна // Режим доступу : <http://etnography.national.org.ua/glossary/s.html>
24. Нельга О. Теорія етносу. Курс лекцій / О. Нельга. – К. : Тандем, 1997. – 367 с.
25. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К. : Основи, 1994. – 222 с.
26. Шульга М. Самоідентифікація етнічна // Режим доступу : <http://etnography.national.org.ua/glossary/s.html>
27. Шульга Н. Этническая самоидентификация личности / НАН України, Інститут соціології / Н. Шульга. – К., 1996. – 199 с.

В статье освещены базовые теоретико-методологические подходы к сущности национальной идентичности в современной этнологической науке. На основе тщательного анализа содержания национальной идентичности в публикации представлена комплексная характеристика политических маркеров. Обозначены содержание и сущность национальной идеи, национального интереса, национальной территории, национального сознания.

Ключевые слова: *национальная идентичность, этнофор, политические маркеры, национальная идея, национальный интерес, национальная территория, национальное сознание.*

In the article the basic theoretical and methodological approaches to the essence of national identity in modern ethnological science are analyzed. On the basis of a thorough analysis of the content of national identity in the publication filed a complex characteristics of its political markers. The content and essence of the national idea, national interest, national territory, national identity are outlined.

Keywords: *national identity, etnofor, policy markers, the national idea, national interest, national territory, national consciousness.*